

УДК 943.7

Федорчак Т.П.

Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

СТАНОВЛЕННЯ І ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПЕРШОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

У статті висвітлено проблеми державотворення й розвитку демократичних інститутів у першій Чехословацькій республіці (ЧСР) в ретроспективному контексті позитивного досвіду ХХ ст. Специфіка політичного розвитку Чехословацької республіки, згодом – після Другої світової війни, Чехословацької соціалістичної Республіки (ЧССР), а нині – Чеської Республіки (ЧР), рідкісний випадок у сучасній історії. Це приклад завершеного циклу – створення, розвитку через всі властиві Європі фази – етнонаціональні, політичні й економічні проблеми, окупації, розпад і відновлення, соціальні зрушення, цивілізаційну кризу, і досягнення логічного завершення. І все це відбулося лише в одному ХХ ст. ЧСР постійно йшла європейським шляхом розвитку – виникла чітко визначеною на політичній карті Східної Європи після Першої світової війни і завершила існування в результаті розпаду Східного блоку та краху комунізму в кінці 80-х рр. Тож, для здобуття державності Чехії вагоме значення мав політичний процес у ХХ ст. Його події й наслідки посприяли появі самостійної чеської держави.

Ключові слова: Чехословацьчина, становлення, розвиток.

Федорчак Т.П.

СТАНОВЛЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПЕРВОЙ РЕСПУБЛИКИ В ЧЕХОСЛОВАКИИ

В статье освещены проблемы образования государства и развития демократических институтов в первой Чехословацкой республике (ЧСР), в ретроспективном контексте позитивного опыта ХХ в. Специфика политического развития Чехословацкой республики, позже – после Второй мировой войны, Чехословацкой социалистической Республики (ЧССР), а сейчас – Чешской Республики (ЧР), редкий случай в современной истории. Это пример завершенного цикла – создания, развития сквозь все присущие Европе фазы – этнонациональные, политические и экономические проблемы, оккупации, распад и возобновление, социальные сдвиги, цивилизационный кризис, и достижение логического завершения. И все это произошло только в одном ХХ в. ЧСР постоянно шла европейским путем развития – возникла четко определенной на политической карте Восточной Европы после Первой мировой войны и завершила существование в результате распада Восточного блока и краха коммунизма в конце 80-х гг. Таким образом, для достижения государственности Чехии важное значение имел политический процесс в ХХ в. Его события и последствия поспособствовали появлению независимого чешского государства.

Ключевые слова: Чехословакия, становление, развитие.

Fedorchak T.

ESTABLISHMENT AND POLITICAL DEVELOPMENT OF THE FIRST REPUBLIC IN CZECHOSLOVAKIA

In the article issues of national and evolution of the democratic institutes in the first Czechoslovakia republic (CSR) were analyzed in the retrospective context of the positive experience of the 20th century. Peculiarities of the political development of Czechoslovakia republic and after the World War 2 Czechoslovakia Socialist Republic (CSSR) and nowadays Czech Republic (CR) are rare case in modern history. This is an example of complete cycle of creation, development through all the stages typical for Europe – ethnic and national, political and economic problems, invasion, collapse and renovation, social changes, civilization crisis and

reaching of the logical end. And all these things happened in the 20th century. Czechoslovakia republic always followed the European way of development – it appeared definitely marked on the political map of the Eastern Europe after the World War 1 and ceased to exist as a result of collapse of the Eastern block and communism at the end of 1980s. That’s why political process in the 20th century was very important for the obtainment of national identity. Its events and consequences promoted the appearance of the independent Czech state.

Key words: *Czechoslovakia, establishment, development.*

На початку ХХІ ст. в Європі відбулася знаменна подія. ЄС – одна з провідних її міжнародних організацій, розширився майже вдвічі. Серед нових членів ЄС і Чеська Республіка, країна, що розміщена в самому центрі континенту. Це самостійна і незалежна держава, яка за рівнем політичного, економічного і соціального розвитку довела своє право на вступ до ЄС. Зміна геополітичного образу ЦСЄ, викликана появою нових незалежних держав, посилила інтерес вчених до переосмислення недавнього минулого і власного, і своїх сусідів. Особлива увага звертається на ті області чи регіони, де тісно переплелися долі сусідніх народів і держав. Таким регіоном була т.зв. Підкарпатська Русь (сучасна Закарпатська область України), що в 1919 р. стала інтегральною складовою Чехословацької республіки (ЧСР) з особливим статусом автономії, яку формально гарантували країни-переможці у Першій світовій війні і Конституція ЧСР від 29 лютого 1920 р. Тож, досліджуючи цей період розвитку ЧСР, ми вивчаємо і ту частину України, яка в 1919-1940 рр. зазнала митарств і труднощів державотворення, пошуку власної ідентичності в політичній, конфесійній, економічній, культурній і національній сферах.

До аналізу розвитку Чехії і Словаччини звертається багато вчених, зокрема С.Бостан, Є. Кіш, В.Лемак, О.Пеленська, О.Приходько, С.Троян, У.Прайсс, П.Федосов, Ю.Щербакова та інші, але частіше досліджують сучасний розвиток країн, адже динамізм політичної демократизації Чехії та Словаччини, на відміну від інших країн ЦСЄ, настільки стрімкий і своєрідний, що вимагає постійного аналізу, а вміння чехів і словаків вибудовувати власну державу, попри всі негаразди і перипетії ХХ ст., змушує знову звертатись до цієї проблеми.

Метою даної статті є висвітлення проблеми державотворення й розвитку демократичних інститутів у першій Чехословацькій республіці (ЧСР), в ретроспективному контексті позитивного досвіду ХХ століття.

Специфіка політичного розвитку ЧСР – рідкісний випадок у сучасній історії. Це приклад завершеного циклу – створення, розвитку через всі властиві Європі фази – етнонаціональні, політичні й економічні проблеми, окупації, розпад і відновлення, соціальні зрушення, цивілізаційну кризу, і досягнення логічного завершення. І все це лише в одному ХХ ст. ЧСР постійно йшла європейським шляхом розвитку – виникла чітко визначеною на політичній карті Східної Європи після Першої світової війни і завершила існування в результаті розпаду Східного блоку та краху комунізму в кінці 80-х рр. Тож, для здобуття державності Чехії вагоме значення мав політичний процес у ХХ ст. Його події й наслідки посприяли появі самостійної чеської держави. „1900 р. не був поворотним в історії ЦСЄ, – пише П.Вандіч, – і не провіщав початку нової історичної епохи. Дійсно, перші 14 років продовжували наступність попередніх десятиліть. Тоді Європа була в центрі світу і віра в безперервний прогрес та верховенство розуму, здавалось, жили розквіт і вплив західної культури та цивілізації. І хто б міг подумати, що невдовзі спалахне Перша світова війна, найкошмарніша в історії людства, а через 20 років розпочнеться Друга, яка на фоні піднесення тоталітаризму і геноциду ледь не знищить попередні досягнення й ідеали? Правду кажучи, для цього були певні причини. Посилювалась боротьба класів і ідентичностей. Система міжнародної рівноваги похитнулася. Імперіалізм набирал все агресивніших форм” [1, с.502].

З початку ХХ ст. стан чехів був особливим. Попри багату історію і великі амбіції (Прага в давнину була столицею Священної Римської імперії), Чехія і Моравія стали

австрійськими провінціями. Ще на початку XIX ст. чехи мали рівень периферійного сільського населення, політично і національно пасивного, з сільським діалектом, спотвореним іноземним впливом. І те, що впродовж одного століття чеським *побудникам* вдалося здійснити культурне, мовне і національне відродження, створити чеську інтелігенцію і середній клас, досягти значних успіхів у сфері економіки, порівнюють з чудом. Промислова революція в галузі текстильного виробництва, видобутку кам'яного вугілля, виплавки сталі і машинобудування (тут чехи досягли рівня західних країн) привела до урбанізації і зменшення сільського населення, яке в 1910 р. складало 57,9%. Зайнятість (у національній структурі), поступово змінювалась на користь чехів; у 1910 р. відсоток німців, зайнятих у промисловості досягав 42% (31% чехів), у торгівлі і транспорті – 12% (9% чехів), а в сільському господарстві 30% (44% чехів). Інвестуючи в сферу економіки (виробництво цукру), чехи досягли великих капіталів. Ріст чеських банків у 1907-1913 рр. створив міцну економічну базу для розвитку національного руху і зародження модерного суспільства. Виставка століття „Прага – 1891”, стала символом успіхів, вивела країну на рівень основних провінцій монархії [2, с. 39].

Чехію того періоду часто порівнюють з Познанським регіоном Польщі, де економічний розвиток йшов паралельно з модернізацією спільноти, соціальним порядком і певним культом усереднення, висловленим у фразі чехів „Ми – малий народ”. Але були й виключення: музика А.Дворжака, живопис Й.Манеса, німецько-єврейське середовище, в якому з'явився Ф.Кафка. Чехи, на відміну від економіки, у політиці не мали значних успіхів. Спроби домогтися мовних поступок і дієвої автономії викликали спротив німців Чехії, незважаючи на зміни національних пропорцій на користь чехів. У 1910 р. у Чехії було 63% чехів, а в Моравії – 72%. Відень підтримував поляків на шкоду українцям, угорців проти немадярських народів, але не робив цього щодо німців. Тож, питання чесько-німецьких взаємин було стрижнем чеського питання, як одне з п'яти тенденцій національної еволюції, яке Ю.Коралка вважав головним на початку XX ст. і визначав як австрійське, німецьке, слов'янське, богемське і чеське [2, с. 87].

Впровадження V виборчої курії в 1896 р., а згодом введення загального виборчого права (для чоловіків) у 1907 р., перетворили елітарні партії на масові рухи. Особливо активно діяли партії, підтримувані німцями, які висували вимоги відновлення федеральної монархії і історичних прав Чеської корони, але ширших вимог не було [3, с.271]. Коли переговори з урядом не мали результату, парламент вдавався до обструкції. Відома активна діяльність Аграрної партії (А.Свечла), що відстоювала інтереси багатих землевласників; Соціал-демократичної партії, близької до австрійських соціал-демократів; Партії младочехів (К.Крамарж, праве крило); Партії націонал-соціалістів (В.Кловач), що відійшла від марксизму і пропагувала антисемітські настрої; Партії аграріїв-католиків. За незалежність Чеської держави виступали малі Прогресистська партія та реалісти, яких представляв впливовий у політичному й інтелектуальному колах Чехії, професор філософії празького Карлового університету Т.Г.Масарик. Відомим політиком був і К.Крамарж, що згодом виступив проти Т.Масарика.

К.Крамарж вважав, що монархію можна перебудувати, шляхом посилення слов'янської складової і зміни про-німецької орієнтації Австрії на про-франко-російську. Його неослов'янство (ініціатор конгресу неослов'ян у Празі, 1908 р.) тривалий час було австрослов'янізмом. Лише напередодні війни К.Крамарж написав проект Слов'янської імперії – такої федерації під егідою царської Росії, куди б увійшла і Чехія. Але слов'янська ідея для нього була лише політичною зброєю і ніяк не пов'язувалась з незалежністю чехів. В одному з листів до Крамаржа, Масарик писав: „Ви боретесь за Австрію! Я – ні!”. Т.Масарик, на відміну від Крамаржа й інших, мав широкий політичний світогляд, вірив, що за основу національної політичної програми слід взяти світові принципи. У праці „Чеське питання” (1895 р.) й інших політичних творах, він акцентував увагу на духовних цінностях нації, відкидав марне оплакування поразки при Білій Горі, вважав чеський народ носієм гуманістичних, універсальних ідей (доктрина Я.Гуса, яку монархія Габсбургів і Контрреформація

нищили). Цей гуситський міф і моральні цінності, несумісні з прагматизмом політика, хоч піддавались сумніву істориками, але надали Т.Масарику ореол мудрого філософа, який не завжди з ним асоціювався, оскільки він аналізував і діяв, виходячи з вимог політики.

Т.Масарик народився на межі Моравії і Словаччини і вважав словаків частиною чехо-словацької нації. Проте, до 1914 р. це була лише теорія: адже ніщо не вказувало, що Словаччина відійде від Угорщини і об'єднається з Чехією та Моравією. Словаччина поділялась на комітати, населення розмовляло на слов'янських діалектах, що посприяло зародженню словацької мови, і мала назву Верхньої Угорщини. Угорці вважали, що ні Словаччини, ні словаків не існує. За даними ж офіційної статистики в 1910 р. їх було 1,2 млн. [4-5, с.312].

Важкі умови життя словаків викликали масову еміграцію. В соціально-економічному житті Словаччини переважало сільське господарство, лісова, текстильна і металургійна промисловість лише розвивались. Офіційно тут діяла одна Національна словацька партія, вільна організація, з трьома основними напрямками поглядів [4-5, с.314]. Перший репрезентував традиціоналістів-консерваторів, що вже сходили зі сцени. Другий гуртувався навколо журналу „Глас”, під впливом ліберальних і демократичних ідей Т.Масарики, розробляв політичні, культурні, освітні й економічні плани. За потужної підтримки протестантів (хоч лідер В.Шробар був католик), *гласисти* ратували за *чехо-словацьку єдність* і вихід її з Угорщини. Лідер третьої групи, священик А.Глінка, захисник словацьких інтересів в уряді і церковній ієрархії, мав підтримку католицьких мас. А.Глінку часто позбавляли права виконувати церковні треби й арештовували, що лише підносило його престиж. У 1913 р. він заснував Народну партію. До Першої світової війни динамічно розвивався також соціалістичний рух, рух кооператорів-аграріїв (М.Ходжа), які прагнули заснувати селянську партію, утворити єдиний фронт з румунами і сербами в парламенті.

З початку війни парламент не діяв, а рішення приймали лише військові. Вони обмежили цивільні і політичні права. Думки про те, що це локальна і швидка війна, виявились помилковими, а до затяжної і виснажливої війни ніхто не був готовий. Австро-угорська армія, в якій служили і чехи, воювала на східному фронті проти Росії та у Франції й Італії. Т.Масарик емігрував з Чехії і разом з Е.Бенешом та М.Штефаником, організував у Парижі у 1915 р. Чеський закордонний комітет, який згодом реорганізували у Чехословацьку національну раду (ЧСНР – січень 1916 р.) [5, с.262]. ЧСНР вела боротьбу за вирішення національних питань, намагалась організувати власні війська зі співвітчизників за кордоном, полонених і дезертирів з лав австро-угорської армії [6, с.122]. У Росії існувала Спілка чехословацьких товариств, яку створили чеські і словацькі емігранти [6, с.123], а легіон ЧСР мав кілька десятків тисяч чоловік і фактично контролював усю транссибірську магістраль [7, с.510]. Тож, в основному завдяки легіонам і їх успішним військовим виступам, ЧСНР вдалося завоювати міжнародне визнання для держави, яке ґрунтувалось на ідеї чехословакізму – єдиного народу, у складі двох гілок – чеської і словацької.

Ситуація в Чехії в роки війни була важкою. Криза економіки загострила соціальні проблеми. Політичні партії декларували лояльність до держави, але реально розгортали боротьбу проти монархії Габсбургів. У 1915 р. патріоти створили *Чеську мафію*, яка пропагувала антиурядові настрої й давала економічну і військову інформацію Антанті [8, с.50]. Воєнно-бюрократичний режим Австро-Угорщини ввів суворі покарання. Чеських політиків К.Крамаржа і А.Рашина засудили до страти за державну зраду. В останню мить їх врятувала смерть імператора Франца Йозефа I, який не встиг підписати наказ. Новий імператор Карл I помилував їх, і з 1917 р. вони знову вели політичну боротьбу.

У Празі лідери семи партій створили політичний орган – Національний комітет (НК) [6, с.124], який боровся за незалежність країни. Зазначимо, що з початку Першої світової війни держави Антанти прагнули послабити Австро-Угорщину, але не надати самостійність підкореним нею народам, а під впливом антигабсбурзької боротьби змушені були визнати їх право на незалежність. Так, у травні 1918 р. Франція, а далі Великобританія, Японія і

США, визнали ЧСНР тимчасовим чехословацьким урядом [6, с.125]. Важливою для створення ЧСР була П'їтсбурзька угода, яку 30 травня 1918 р. підписали представники чеських і словацьких організацій в США, вказавши на необхідність об'єднання чехів і словаків, як рівноправних політичних суб'єктів, у самостійну державу [9, с.18].

14 жовтня 1918 р. з ініціативи керівництва Земельної економічної ради і при підтримці НК та партій соціалістичної орієнтації в Чехії відбувся загальний страйк, який переріс у велику політичну акцію. Це був протест чехів проти вивезення за вказівкою імперського уряду з їх земель, напередодні розвалу імперії, сировини, обладнання, товарів і продовольства в Австрію. Страйкарі заявляли, „що всяка спроба вивозу і грабежу наших земель є злочином проти суверенітету нашої держави” і вимагали утворення Чехословацької держави [9, с.19].

Восени 1918 р. після поразки у Першій світовій війні і національно-визвольного руху слов'янських народів, Австро-Угорська імперія розпалася. В Європі утворився ряд нових держав, а серед них – ЧСР. 28 жовтня 1918 р., на другий день після згоди Австро-Угорщини на перемир'я з Антантою, празький НК, оголосив Декрет про утворення Чехословацької держави [10, с.67]. У Декреті вказано, що держава створюється з двох основних складових – Чеських земель (Богемії, Моравії та Сілезії, кожна з яких була частиною австрійської імперії і мала власний сейм та адміністративні межі) і Словаччини, яка була частиною Угорського королівства. Згодом на Паризькій мирній конференції, визначили межі нової держави, і до складу ЧСР включили Закарпаття під назвою „Підкарпатська Русь”, що раніше теж була угорською провінцією. Вкажемо, що різні частини ЧСР мали свої історико-культурні традиції, мову, відмінності у рівні економіки, і різне законодавство. При проголошенні нової держави, щоб уникнути можливих безпорядків, у Декреті спеціально вказали, що всі чинні законодавчі норми тимчасово зберігають силу [11, с.333]. У Ціслейтанії і Транслейтанії були власні структури виконавчої і судової влади, по-різному функціонувало місцеве самоуправління. Тому, одним з головних завдань нової держави була уніфікація системи центрального і місцевого управління, законодавчих норм і практик. В Австро-Угорщині чехи, словаки, русини, маючи вже з II пол. XIX ст. певні громадянські права і свободи, були підданими імператора, який був і угорським королем. Нову ж державу створювали як республіку і її мешканці отримували статус громадян.

13 листопада НК у Празі опублікував тимчасову Конституцію, за якою верховним законодавчим органом ЧСР стали Національні збори (НЗ). Їх утворили не шляхом виборів, а ввели до складу НК 256 чол., представників чеських аграрної, соціал-демократичної, прогресивної та словацьких партій. На першому засіданні НЗ 14 листопада урочисто оголосили про повалення влади Габсбургів у чеських землях і утворення демократичної Чехословацької Республіки. Першим президентом став Т.Масарик, головою уряду – К.Крамарж, а міністром закордонних справ – Е.Бенеш. У Словаччині уповноваженим міністром призначили В.Шробара [6, с.127]. У 1920 р. тимчасову Конституцію замінили постійною. Правовий порядок у т.зв. першій Республіці ґрунтувався на принципі громадянської свободи, тобто *громадянин вільний робити все, що не заборонено законом*. За Конституцією вищим носієм влади у державі оголосили народ, передбачали поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, а державних органів влади на три групи: політичні (в т.ч. військові і сили безпеки), судові і фінансові [12, с.7]. Конституція декларувала основні громадянські права і вже цим включала ЧСР до складу демократичних режимів Європи, щодо політичних, національних і релігійних прав. В економічній і соціальній сферах проголосили недоторканість приватної власності і основи соціальної політики: заборона використання дитячої праці, умови жіночої праці, тривалість робочого дня, дотації держави по безробіттю, хворобі і старості, рівність громадян перед законом; відміну дворянських титулів. У преамбулі Конституція записали ідею *чехословакізму*: „ми, чехословацький народ...”. Тож, у ЧСР і чехи, і словаки стали т.зв. державотворчою нацією.

Політичні свободи містили свободу зборів, об'єднань, спілок і друку. Але була цензура на друковані видання: свобода друку діяла лише „в межах закону” [12, с.264-271]. Про збори слід було попереджати заздалегідь, а спілки реєструвати й узгоджувати статuti. Об'єднання були підприємницькі, з особливими законами і приписами (акціонерні товариства з обмеженою і необмеженою відповідальністю), і непідприємницькі (політичні і неполітичні). Конституція надавала право петицій – письмового звернення з запитами, вимогами і критикою державних органів і окремих їх представників; свободу наукових досліджень і творчості, під контролем держави; вимагала обов'язкового відвідування школи, хоч не гарантувала отримання освіти.

Статті про свободу совісті і релігійне віросповідання виписали так: всі церкви, визнані і невизнані офіційно, могли проводити релігійні обряди, якщо вони не суперечили законам, і не порушували громадський порядок. Визнали церковні свята, але включили і нові, громадянські. Дозволялись розлучення, поряд з церковними метриками вводилась (для незареєстрованих приходів і атеїстів) державна реєстрація актів громадянського стану. У 1920-х рр. активно дискутували відділення церкви від держави, але закон не прийняли. Держава не втручалась у справи церкви, хоч зберігала право контролю за церковною діяльністю щодо її відповідності законам країни.

Болючим впродовж міжвоєнного періоду було національне питання. У багатонаціональній ЧСР половину населення (6,8 млн.) складали чехи, словаків було 2 млн., німців – 3,1 млн., угорців – 745 тис., українців – 461 тис. та 28,2 тис. представників інших національностей [8, с.100]. Тож, меншини складали понад третину населення. За Конституцією і Законом про мову [13, с.264-265], всі громадяни були рівні перед законом. В округах, де меншини складали 20% населення, вони могли звертатись до державних органів, в т.ч. судових, на своїй мові, мати офіційні написи, оголошення (поряд з державними чеською чи словацькою). Всі меншини мали право на власні школи з національною мовою навчання (чеська чи словацька – обов'язкові предмети). Меншини мали певні громадянські і політичні права – на політичні партії, об'єднання, брати участь у виборах і органах самоуправління, розвивати національну культуру.

За Конституцією НЗ ввели у державі республіканську форму правління; територію проголосили єдиною і неподільною, а автономну Підкарпатську Русь – невід'ємною частиною. Державна влада поділялася на законодавчу (НЗ), виконавчу, яку здійснювали президент і уряд та судову. Главою держави і головним представником ЧСР був президент, що мав певні повноваження. Його обирали на спільному засіданні двох палат НЗ на 7 років. Президентом міг бути громадянин ЧСР не молодший 35 років. Перший президент Т.Г.Масарик був на посаді 17 рр. (1918-1935). У 1935 р. його змінив Е.Бенеш (1935-1938 і 1938-1946 рр.). Якщо президент не міг виконувати свої функції, їх передавали уряду.

Президент представляв державу на міжнародній арені, підписував і за згодою НЗ ратифікував міжнародні договори, міг оголосити війну і мир, був верховним головнокомандуючим, накладав вето на закони, скликав/розпускав НЗ, призначав міністрів тощо. За Конституцією президент міг обиратися лише на два терміни. Однак Т.Масарик вперше став президентом до прийняття Конституції, а в 1920 р. – на виборах. Т.Г.Масарика обирали ще двічі: в 1927 і в 1934 рр. У 1930 р. НЗ, до 80-річчя президента, прийняли закон про його особливі заслуги перед державою [14, с.70-73].

Законодавча влада належала Національним зборам, які складались з двох палат: депутатів і Сенату. В палаті депутатів було 300, а в Сенаті 150 чоловік. Депутати і сенатори обирались шляхом загального, рівного, прямого і таємного голосування (депутати на 6, а сенатори на 8 рр.). Хоч зазвичай вибори до обох палат проходили одночасно. Засідання НЗ були відкриті, депутати НЗ мали імунітет, зняти який можна було лише за згодою певної палати. Головне завдання НЗ полягало в обговоренні і прийнятті законів. Законодавчу ініціативу мав уряд і члени НЗ. Закон був прийнятий, якщо впродовж певного часу він отримав схвалення обох палат і не викликав зауважень президента. Сенат і президент могли повернути закон для повторного обговорення в

Палату депутатів двічі. Палата депутатів могла виявити недовіру уряду, і змусити піти у відставку. Проведення референдумів припускалось, якщо уряд вносив НЗ питання, яке вимагало всенародного обговорення, але такого у першій Республіці не було.

Вищим виконавчим органом був уряд. Голову уряду і окремих міністрів призначав президент за погодженням з Палатою депутатів. Уряд здійснював виконавчу владу, використовував право законодавчої ініціативи і приймав підзаконні акти. В основі взаємин уряд – президент – парламент була довіра. Зазвичай президент призначав коаліційний уряд з представників політичних партій, які мали більшість у НЗ. У кризові моменти він призначав т.зв. *чиновницький* кабінет, з спеціалістів і чиновників, попри їх політичні переваги. У Першій Республіці така ситуація виникала в 1920, 1926 і 1938 рр. [10, с.106].

У внутрішній політиці коаліційний уряд Е.Бенеша боровся з кризою. Промислове виробництво країни пошквалилось, але криза була для ЧСР тривалою, руйнівною. У 1930 р. вона охопила більшість галузей економіки і досягла піку у 1937 р., коли виробництво скоротилось на 40% до 1929 р., а безробіття сягнуло 1 млн. Уряд керував найважливішими міністерствами. Міністр уніфікації приводив у відповідність закони окремих частин країни. Урядовий кабінет мав право контролю за органами місцевого самоврядування.

Складна міжнародна ситуація значно впливала на формування та розвиток ЧСР вже з перших місяців [15, с.345]. Угорщина не визнала право Словаччини на об'єднання з ЧСР і окупувала її. Проголошення у березні 1919 р. Угорської радянської республіки, а в червні – Словацької радянської республіки призвело до втручання Червоної армії, яка намагалася допомогти їм у боротьбі проти румунських і чехословацьких військ. 21 січня 1919 р. у Хусті Всенародні Збори українців Закарпаття ухвалили „з'єдиненне... з Соборною Україною”. Але це легітимне рішення не мало практичного втілення, адже невдовзі чеські та румунські війська окупували територію Закарпаття на підставі окремих статей Версальської і Сен-Жерменської мирних угод між Антантою та Центральними державами, за якими західноукраїнські землі передали державам, які утворилися на території колишньої Австро-Угорської імперії [16].

Влітку 1919 р. успішний наступ військ Румунії і ЧСР змусив Червону армію відійти з території Словаччини. Поваливши Словацьку радянську республіку після 3 тижнів існування, ЧСР встановила свій контроль над Словаччиною і Підкарпатською Руссю. Після тимчасового уряду утворили повноважне Міністерство у справах Словаччини на чолі з В.Шробарем, яке ліквідували лише в 1927-1928 рр. Змінився і місцевий адміністративний поділ. Спроби німців, які компактно проживали в Судетах, вийти з ЧСР, придушили.

За Сан-Стефанським мирним договором з січня 1920 р. у Підкарпатській Русі впроваджувалась система громадянського управління, яку з 26 квітня 1920 р. представляв тимчасовий губернатор (глава автономії) і віце-губернатор (представник держави). Місцеву адміністрацію розмістили в м. Мукачеве, а в 1927-1928 рр. її змінили. У 1927 р. територію країни поділили на землі: Чехія, Моравсько-сілезька земля (об'єднані Моравія і Сілезія), Словаччина і Підкарпатська Русь. На чолі земель стояли земські (в Словаччині крайові) органи влади, а в політичних округах районні органи на чолі з районним гетьманом. Ці місцеві органи не підпорядковувались ні уряду, ні МВС. До виконавчих органів частково відносились і органи економічної та фінансової адміністрації. Держава не втручалась в їх діяльність, але вони існували в межах єдиних законних норм: торговельні палати, підприємницькі і ремісничі корпорації. Існувала монополія держави на виробництво і продаж окремих продуктів, управління залізницями.

Компетенції і структура судової влади були виписані в четвертій главі Конституції. У 1 ч. § 96 вказано, що суди всіх інстанцій відділені від управління. Суддям заборонялось членство в партіях. Хоч вони і призначались, але зберігали незалежність – лише за бажанням їх можна було перевести на інше місце, змістити з посади, відправити у

відставку. Суди поділялись за компетенцією на кримінальні і цивільні та могли скликатись особливі суди. Уніфікація судової системи відбулась лише в 1929 р.

Три гілки державної влади доповнювала армія і органи безпеки. Спочатку в ЧСР планували ввести систему подібну до народної міліції, але створили регулярну армію, ядром якої були легіони, що діяли в роки Першої світової війни за кордоном. За законом 1920 р., вводилась загальна військова повинність з дворічним строком служби, але термін поступово знижували в 1923 р. до 18 місяців, а з 1926 р. до 14. Військову повинність виконували всі чоловіки 20-50 рр., а при мобілізації 17-60 рр. Органи безпеки ЧСР мали декілька інститутів, які підпорядковувались МВС, політичному управлінню і органам самоуправління на місцях. Хоч політична система ЧСР у 1930-х рр. мала тенденцію до *поправління*, але вона була практично єдиною демократичною країною в регіоні ЦСЄ. У ЧСР існувало загальне, рівне і пряме виборче право для чоловіків і жінок без майнового цензу й інших обмежень. Представники армії й органів безпеки з 1927 р. не мали виборчого права – ці установи були аполітичні.

Парламентські вибори в ЧСР проходили в 1920, 1925, 1929, 1935 рр., вибори до муніципальних і міських представницьких органів – у 1919, 1923, 1927, 1931 і 1938 рр. та в 1928 і 1935 рр. до земських і районних органів [17, с.332-333]. Вибори проходили на основі пропорційного представництва, кожний виборець голосував за список кандидатів окремої політичної партії чи політичного об'єднання. Права відзиву депутатів і сенаторів не мала навіть партія, яка їх висувала, крім випадків виключення з партії за негідні дії. Тоді могли відкликати за рішенням Виборчого суду. Формально члени парламенту були незалежні від виборців і від партій. Кожний депутат користувався правом імунітету, якого міг позбутись лише за згодою відповідної палати. У першій Республіці статус і діяльність партій регламентував Закон про виборчий суд 1920 р. У 1933 р. з'явився спеціальний Закон про партії, але в ньому лише вказувались випадки, коли можна було призупинити діяльність політичної партії чи розпустити її, в 1934-1936 рр. до цього закону внесли деякі зміни, хоч правовий статус партій не визначили [18, с.153]. Однак партії відіграли велику роль у політичному житті суспільства і держави, адже вибори в органи влади відбувалось виключно за партійними списками. Розвинена соціальна структура суспільства і відповідна їй значна кількість політичних партій не дозволяли якійсь одній з них займати переважаюче положення. Специфікою ЧСП були коаліційні уряди, які формувались групою партій.

У першій половині 1920-х рр. особливим, неконституційним, органом, що приймав важливі рішення в державі була т.зв. *п'ятірка*, до якої входили лідери п'яти основних політичних партій (аграрія А.Швегли, соціал-демократа Р.Бехіне, національного соціаліста Й.Стршибрни, лідовця Я.Шрамека, національного демократа А.Рашіна, а згодом К.Крамаржа). Цей орган інструктував уряд. Згодом намагались створити подібні органи у вигляді *шестірки* чи *вісімки*, але вони вже не мали того значення. У ЧСР досить багато політичних партій брали участь у виборах. Найменше їх (18) балотувалось до НЗ у 1935 р. Найсильніша опозиція до правлячої коаліції була в ЧСР на початку і в кінці 1920-х (в часи *червоно-зеленої* і *громадянської* коаліцій), хоч докорінно впливати на рішення урядових коаліцій опозиційні партії не могли й тоді. Внутрішній розвиток партій вів до розширення апарату і посилення зв'язків з економічно важливими підприємцями. Зміцнювалась і внутрішня дисципліна, часто депутати змушені були голосувати за наказом голови парламентського клубу своєї партії.

Попри те, що політичні партії відігравали провідну роль у громадсько-політичному житті країни, на їх дії сильно впливали і надпартійні політичні центри, насамперед т.зв. Град. Це пропрезидентське і проурядове угруповання опиралось на моральний авторитет Т.Масарика, президентські повноваження, зафіксовані в Конституції ЧСР, ряд громадських організацій і спілок, серед яких: Чехословацьке об'єднання легіонерів, керівництво спортивно-патріотичного об'єднання „Сокіл”, організації вчителів, численні культурні установи і спілки. У політичній практиці президент діяв через своїх

прихильників у різних політичних партіях і уряді. Він втручався в конкретні справи лише у випадку загрози демократії в ЧСР. Внутрішня централізація політичних партій у 1930-х рр. вела до обмеження впливу Граду при збереженні впливу Т.Масарика, а згодом Е.Бенеша як президентів республіки. На виборах 1920 р. перемогла Чехословацька СДРП, а наступні вибори виграла аграрна партія. Партії мали чітку структуру, членський склад, спонсорів, а часто і мережу організацій, які їх підтримували (об'єднань, фізкультурних товариств, професійних спілок). У першій Республіці політичні партії, з одного боку, створювали структуру політичної системи, а, з іншого, – були частиною громадського життя, завдяки цьому відбувався зв'язок між державною владою і суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. История Центрально-Восточной Европы / Пер. с фр.: М. Ю. Некрасов, А. Ю. Карачинский, И. А. Эгипти. – СПб.: Евразия, 2009. – 1120 с.
2. Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815-1915. Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitlichen Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern / J. Koralka. – Wien, München : Schriftenreihe des , österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, 1991. – 324 p.
3. Garver Bruce M. The Young Czech party, 1874-1901, and the emergence of a multi-party system / Bruce M. Garver. – New Haven : Yale University Press , 1978. – 568 p.
4. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. А. Х. Клеванский, В.В.Марьина, И.И.Поп. – М. : Наука, 1988. – 576 с.
5. Федорчак П. Чехословацька республіка на рубежі 20-х рр. ХХ ст.: передумови створення та політичний розвиток / П. Федорчак, Т. Федорчак // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ: Плай. – 2001. – № 5–6. – С. 260–264.
6. История южных и западных славян: Учеб. для вузов / Под ред. Г.Ф.Матвеева, З.С.Ненашевой. – М.: Изд-во МГУ. – Т.2: Новейшее время. – 1998. – 272 с.
7. Уткин А. И. Первая Мировая война / А.И. Уткин. – М.: Алгоритм, 2001. – 592 с.
8. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.) : Курс лекцій / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило; Ред. В. І. Яровий. – Київ : Либідь, 2001. – 628 с.
9. Хрестоматия по истории южных и западных славян. Новейшая история. / Отв. ред. Д.Б. Мельцер, Г.И. Чернявский. – Минск, 1991. – Т. 3. – 418 с.
10. Чехия и Словакия в ХХ веке. Очерки истории, 2-х кн. – М.: Наука, 2005. – Книга 1. – 453 с.
11. 11. Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918. – Praha, 1994. – 738 s.
12. Ústava Republiky Československé. – Praha, 1932. – 376 s.
13. Soukup L. Uplatňování svobody tisku v ČSR / L. Soukup // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. Sv. 1. – Praha, 1999. – S. 264-271.
14. České země v éře první republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení(1930-1935) / Z. Kárník.– Praha, 2002.– 577s.
15. Федорчак П. Зовнішня політика Чехословацької Республіки між першою та Другою світовими війнами / П. Федорчак, Т. Федорчак // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія; [за заг. Ред. проф. М.М.Алексієвця]. –Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. 3: – С. 343–347.
16. Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення ідеалу Соборної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/kazakhstan/ua/publication/content/24377.htm>
17. Olivová V. Dějiny první republiky / V. Olivová. – Praha: Karolinum, 2000. – 355 s.
18. Právní postavení politických stran v první republice / P. Mates // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě : sborník mezinárodní conference. : Praha, 5-8.10.1998 /usporádal jaroslav Valenta... [et al.]. Sv. 1. – Praha : Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999. – S. 152–156.